

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2003-2004

Konaktan Apartmana Geçiş Üzerine Bazı Gözlemler

Stefanos Yerasimos

Mimar Sinan Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Derin Öncel'in Galata üzerine hazırladığı tezden bahsetmek istiyorum. Fransa'da hazırlanan bu tezin Türkçe'ye çevrilip kitap olarak yayımlanacağını umuyorum. Tez için yapılan çalışmalar ve röleveller ilginç bazı sonuçlar ortaya çıkardı. Ben bu sonuçlardan yola çıkarak bazı şeyler söylemek istiyorum; tabii ki bir giriş olarak Galata'nın, Pera'nın genel bir konumundan da bahsedeceğim.

Bugünkü topografyaya göre Galata dediğimiz yer, eski sur içi Galata'dır; Beyoğlu-Pera dediğimiz yer ise onun ötesi. Oysa aslında tarihte Beyoğlu-Pera ya da Galata birbirine eş terimlerdir. Galata ve Pera, Bizans dönemine dayanır. Galata'nın kökenine dair çeşitli rivayetler olsa da, kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Bölge bir Ceneviz kolonisi olduğu zamanlar, resmi Ceneviz belgelerinde, İtalyan belgelerinde Pera olarak, Bizans kaynaklarında Galata olarak geçmektedir. Daha sonra Osmanlı zamanında belgelerde Pera terimi yavaş yavaş ortadan kalkar ve Galata resmi bir terim olur; çünkü İstanbul'un kendi Suriçi kadılığı vardır ve etrafında Eyüp, Galata, Üsküdar kadılıkları bulunur.

1477'de İstanbul'da haneleri esas alan bir nüfus sayımı yapılmıştır ve bu sayıma göre Galata'da 592 Rum hanesi, 535 Müslüman hanesi, 332 Frenk –yani Latin Katolik– hanesi ve 62 Ermeni hanesi vardır. Bunların toplamı 1521 hane eder ki bu aşağı yukarı beş bin nüfus eder; büyük bir nüfus sayılmayabilir, ama o dönemin nüfuslarını bugünkü nüfuslarla kıyaslamak doğru olmaz, çünkü çoğu zaman bu kıyaslamaları yapıp eski nüfusları yukarıya doğru çekme eğilimindeyiz. Çoğu zaman, hatta hâlâ ansiklopedilerde 16. yüzyıl İstanbul nüfusunun altı yüz-yedi yüz bin kişi olduğu söylenir; oysa büyük bir ihtimalle yüz elli-iki yüz bin kişi arasındadır. 1477'de ise, Galata'nın beş bin nüfuslu bir yer olduğu zaman İstanbul ve Galata, toplamda elli-altmış bin kişiliktir. Demek ki bu beş bin nüfusun içinde Müslüman nüfusu yüzde otuz beştir; bu yüzdeyi aklımızda tutalım, çünkü daha sonra 19. yüzyıldaki yüzdelere karşılaştırmak imkânı olacak.

Fatih Sultan Mehmet'in Galatalılara verdiği afnameye göre, bölgedeki kiliseler olduğu gibi kalacaktı. Camilerin yapılıp yapılmayacağını, Müslüman mahallelerin olup olmayacağını ise doğrudan belirtilmediğini sanıyorum. Görüyoruz ki, ondan sonra gelen yüzyılda önemli Osmanlı Müslüman binaları Galata'nın içinde değil çevresinde yapılacaktır.

Galata'nın hemen üstünde, 1490'larda, bugün hâlâ yerinde duran Mevlevihane ve aynı dönemde daha ilerde acemioglanlar kışlası olan Galatasaray yapılacaktır. Daha sonra, Perşembepazarı'ndan karşıya geçen yerde İbrahim Paşa bir cami yapacaktır; Galata surlarının dışında yapılan bu cami de hâlâ durmaktadır yerinde. Ardından, Sokullu Mehmet Paşa Azapkapı'daki camiyi, Kılıç Ali Paşa ise Tophane Camii'ni yaptıracaktır, yine Galata surlarının dışında. Surların içinde mescitler yapılmıştır; fakat önemli büyük dini binalar surun dışındadır. Tek istisna, daha sonra camiye çevrilecek ve Arap Camii adını alacak olan kilisedir.

Böylece Galata'nın içinde giderek bir Müslüman mahallesi yerleşir ve etrafında da Müslüman dinine ait binalar kurulur. Pera'ya, yukarıya doğru gelişme yavaş yavaş ve epey daha sonra başlayacaktır. Fransızlar ve İtalyanlar Pera bağları dediğine göre, herhalde orda üzüm bağları vardır ve her halükârda orada da aynı şekilde epey erken dönemlerde camiler göreceğiz. Örneğin Cihangir'in girişindeki Fırzağa Camii 16. yüzyıl başında yapılmıştır. (İkinci Beyazıt ve Sultan Selim zamanında yaşamış olan Firuz Ağa'nın adına, Atmeydanı'nın ortasında, Divanyolu başında da daha büyük bir cami vardır.) Çukurcuma Camii de yine 16. yüzyılın ortalarına dayanır.

Beyoğlu'ndaki elçilik kiliselerinden de söz etmek gerekli. Örneğin Fransız sarayının içindeki kilise 17. yüzyıla aittir. Santa Maria Kilisesi –ki en eski Katolik kilisedir– eskiden Galata'nın içinde, Cenevizli bir aileye ait bir kiliseydi. 1678'de ilk Hıristiyan kilisesi olarak Beyoğlu'nda var olacaktır. İlk Ortodoks kilisesi ise 1804'te yapılır. Ermeni kiliseleri de 19. yüzyılda yapılacaktır.

Beyoğlu'nun ötesinde ne olduğunu düşünürsek, Halic tarafında Kasımpaşa tersane olarak önemli bir bölgedir; onun arkasında tersanede çalışanlar oturur. Piyalepaşa semtinde 1578'de bir cami yapılır. Onun daha ötesinde, sonradan Tatavla denilecek ve o dönemde Aya Dimitri olarak adlandırılan bir Rum köyü vardır. Orada 1520-1530'lardan bir kilise olabileceği düşünülüyor. Sanıyorum ilk belge 1570'lere aittir. Boğaz tarafında Tophane, Fındıklı semtleri yer alır; bunlar Müslüman semtleridir. Dolmabahçe bir semt değildir; ondan sonra gelen Beşiktaş bir köydür. Daha yukarıda Maçka köyü yer alır; sonra, belli bir boşluğun ardından, diğer taraftan Hasköy'e inilir.

Yerleşmenin önemli nüveleri ise sefaretle, yani yabancı elçiliklerdir. İlk yerleşenler Galata'yı tercih etmiştir; Galata'dan önce yazlık bina yapmak için Beyoğlu'na çıkmış, ancak sonra İstanbul'un sık sık maruz kaldığı veba salgınlarından dolayı, 16. yüzyılın sonlarına doğru hemen bu sayfiyelere devamlı olarak yerleşmişlerdir. Örneğin Fransızlar ilk elçiliği 1535'te Galata'nın içinde bir yerde kurar. 1540'lardan itibaren ise bugünkü Fransız sarayının olduğu yerde mekân kiralarlar ve 16. yüzyılın sonunda orayı satın alıp devamlı binalar kurarlar. Son bina da 1831 yangınından sonra 1840'larda kurulur. Venedikliler önce Eminönü'nde yerleşir, Yahudi mahallesinde. Eminönü'ndeki iki kilise ve konsoloslukları, 15. yüzyılın sonunda ki Osmanlı-Venedik savaşında ellerinden alındı ve Sinan Paşa'ya mülk olarak verildi, Sinan Paşa da orada bir vakıf yaptı. Bunun üzerine, Yeni Cami yapılmadan önce bir Yahudi mahallesi olan Eminönü'nde kiralık evlerde kaldılar ve bir ara –tam tarihini bilmiyoruz– doğrudan bugünkü İtalyan Konsolosluğu'nun olduğu yere taşındılar. İngilizler ise önce bugün Mimar Sinan Üniversitesi'nin olduğu yerde kahtyorlardı. Orada daha önce Cenevizlilerin de bir elçiliği olduğunu biliyoruz; sonra İngilizler yerleşti, ancak fazla içki içtikleri, gürlü çıkarttıkları için çevredeki Müslümanların şikâyetlerine maruz kaldılar ve bugünkü yerlerine, yani Galatasaray'a taşındılar.

Böylece, 16. yüzyılın sonuna doğru Tünel-Galatasaray arasında elçilikler yerleşiyor ve elçiliklerin çevresinde de bazı yerleşmeler oluşuyordu.

Bu alanda önemli sayıda özgün, üstüne çalışılmayan bilgiler vardır ve bu bilgiler kadı sicilleri olarak adlandırdığımız şerîye sicillerindedir. İstanbul'da en eskileri kalmış şerîye sicilleri herhalde Galata ve Üsküdar şerîye sicilleridir. Suriçi İstanbul'dan 16. yüzyıla ait çok az şerîye sicili kalmıştır; daha çok 17. yüzyıldan sonra başlarlar. Oysa Galata için 16. yüzyılda otuz-kırk tane şerîye sicili vardır.

Özette, genel olarak yerleşme 16, 17 ve 18. yüzyılda Galata'nın içindedir ve 19. yüzyıldan önce Beyoğlu dediğimiz bölgenin çok önemli bir gelişme göstermediğini varsayabiliyoruz. 18. yüzyılın başına kadar Beyoğlu'nun fazla gelişmemesinin önemli nedenlerinden biri, su sıkıntısıdır. II. Bâyezid Galatasaray kışlasını kurduğu zaman su getirir; onun için yanında hamam da yapılır. Fakat o su kışla ve hamam için kullanılır, diğer mahalleler için kullanılmaz. Lale devrinin sonuna doğru –belki lale devrinde o taraflarda konaklar da inşa edildiği için–Beyoğlu tarafına su getirilmesi kararlaştırılır; Patrona Halil isyanının ardından, 1732'de I. Mahmut su tesislerini açar. Tüm bunların iki yıl içinde olduğunu sanmıyorum; III. Ahmet'in son zamanında başlamış olmalıdır. Zaten III. Ahmet'in son zamanında çok önemli bir çeşme inşaatı başlar ve o dönemde ilk defa meydan çeşmesi ortaya çıkar.

Beyoğlu'na getirilen sular Taksim'den ayrılır, bir taraftan Şişhane'ye, diğer taraftan Tophane ve Fındıklı'ya doğru gider. Bir tarafı da Beyoğlu ekseninden buraya doğru gelir; onun etrafında çeşmeler yapılır ve sular getirilir. Bugün gördüğümüz bentlerin çoğu, Beyoğlu'na su getirmek için yapılmıştır.

Biz Beyoğlu'nu hep bir zenginlik imajı içinde görüyoruz; ama Beyoğlu'nda gerçekten konak var mıydı ve bu konaklar nerdeydi? Beyoğlu'nda, tanıdığımız, günümüze kadar gelen apartman olgusu bir "zengin konutu" muydu, değil miydi?

Beyoğlu'nu özellikle bir gayrimüslim semti olarak görüyoruz. Bu hem doğrudur, hem değildir. Beyoğlu'nu çevresiyle birlikte ele aldığımız, denizlere kadar indiğimiz zaman Müslüman mahallere geçtiğimizi görüyoruz.

Bildiğimiz, 19. yüzyılın sonuna, hatta Osmanlı'nın sonuna kadar giden bahçeli, büyük ahşap konak tipi Beyoğlu'nda yoktur. İstanbul'un içinde ise en son 1912-1918 arasındaki yangınlarda yok olana dek konaklar vardı. Dolmabahçe Sarayı'nın etrafında oluşan yeni semtlerde de büyük konaklar yapılmıştır; aynı zamanda bütün Boğaziçi boyunca da büyük konaklar vardır, ama Beyoğlu'nda bu tür konaklara rastlanmaz.

Apartmentlar konusunda beni uyarın, Derin Öncel'in, çok önemli sayıda özellikle 19. yüzyıldan kalma apartman rölövesi yaptığı tezi olmuştur. Bu apartmanların rölövesini ilk gördüğümde, kendime sorduğum ilk soru bu insanların nereden ve niye bu apartmanlara geldiğiydi. Çünkü bu apartmanlar iç konum itibarıyla görkemli binalar değildir. Dolayısıyla, bir ailenin daha önce tek başına oturduğu bir evi bırakıp bir apartmana yerleşmesi enteresan. Niye, nasıl geldiler ve kimler geldi?

Bu apartmanlara yerleşenlerin hemen hepsi—özellikle ilk dönemde—gayrimüslimlerdir, Rum, Ermeni ya da Yahudidir. Bu insanlar buraya İstanbul içindeki mahallerden ya da—Yahudiler için—Balat veya Hasköy'den, yani Haliç'in kuzey tarafından geliyor. Gelmeden önceki yaşama şartlarını tam olarak bilmiyoruz, tam olarak nereden geldiklerini de. Ancak şöyle bir gözlemi şimdilik senaryo düzeyinde yapabiliyoruz: Bu insanlar Haliç'in kuzeyine taşındıkları zaman, taşınmalarının esas nedeni meslek değiştirmeleridir; yani daha önce Balat, Samatya, Kumkapı ya da Hasköy'de yaşadıkları zaman kendi işlerini yapıyor veya Kapalıçarşı gibi çarşılarda, kendi dükkanlarını işletiyorlardı. Kuzeye geldikleri zaman, Beyoğlu'nun dükkanlarında ya da bürolarda çalışmaya başladılar; yani beyaz yakalı memurlar olmaya başladılar. Bu tür özel işler buldukları için kuzeye taşındılar; çünkü aksi takdirde, o dönemde henüz tramvay bile olmadığı için, Samatya'dan, Kumkapı'dan, Balat'tan yürüyerek işe gelmeleri gerekecektir. Yani apartman, statü değiştiren ama orta sınıf olarak kalan ya da geleneksel bir orta sınıftan modern bir orta sınıfa geçen insanları gösteriyor.

Bu apartmanların sahipleri kimlerdir? O zaman kat mülkiyeti olmadığı için, bazı kişiler tüm apartmanın sahibidir; hatta onların isimleri apartmanların isimleri olur. Bu kişiler gayrimüslim de olabilir, Müslüman da. Kendileri eğer daha zenginlerse bu apartmanların içinde oturamazlar genellikle. O zaman Galata'dan başlayan bu apartman olgusu, yerini daha yukarılarda, Beyoğlu dediğimiz yerde, Galatasaray-Taksim arasında bir çeşit konağa bırakır. Bugün Galatasaray'daki postane binası—dışarıdan bakılsa belki bir apartman görünümündedir ama—tek bir ailenin oturduğu bir konaktı; ama bir bakıma "şehir konağı" olarak tanımlanabilir. Saraselviler'in Taksim'e bağlanan kısmında bugünkü Romanya Konsolosluğu da yıllarca, Londra elçisi olan Musurus Paşa'nın konağıydı.

Bu durumda, bu apartman olgusundan yola çıkarak Beyoğlu'nun gerçekten bir zengin mahallesi olup olmadığını kendimize sorabiliriz ve belki bugünküne benzeyen bir durum olduğunu düşünebiliriz: Yani Beyoğlu çalışanların gittiği; önemli dükkanların, büroların, bankaların olduğu; alışveriş için gidilen; tiyatroların, eğlence yerlerinin olduğu bir yer. Fakat belki de bundan dolayı orda çalışanların oturduğu, fakat sahiplerinin daha ferah ve daha havalı, daha rahat yerleri aradıkları bir semt olduğunu düşünebiliriz. Çünkü

bugün biraz Beyoğlu nostaljisiyle Beyoğlu'nun bir zenginler mahallesi olduğunu düşünürüz; oysa modern bir orta sınıf ve orta sınıftan varlıklıya doğru bir sınıfın mahallesi olmasının çok daha akla yakın olduğunu düşünüyorum. Fakat tabii bundan daha ileriye gitmek için hem binalar üzerine çalışmak, hem de arşiv çalışması yapmak gerekli ve elimizde fazlasıyla arşiv malzemesi bulunuyor.